

تعاون و کشاورزی، سال هشتم، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۹۸

شناسایی عوامل مؤثر بر پذیرش تشکل‌های آب‌بران با تأکید بر

سرمایه اجتماعی

(مطالعه موردی کشاورزان رامشیر استان خوزستان)

عباس نوروژی^{۱*}، عادل زارع^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۸/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۳

چکیده

هدف کلی این تحقیق شناسایی عوامل مؤثر بر پذیرش تشکل‌های آب‌بران با تأکید بر سرمایه اجتماعی بود. تحقیق حاضر به لحاظ ماهیت، از نوع کمی و از نظر هدف، از نوع کاربردی و از لحاظ روش، از نوع توصیفی بود. همه کشاورزان (N=۳۸۲) محدوده پروژه توسعه و تجهیز شبکه‌های فرعی آبیاری و زهکشی در اراضی واقع در شهرستان رامشیر استان خوزستان، جامعه آماری تحقیق را تشکیل دادند. حجم نمونه آماری بر پایه فرمول کوکران، ۹۵ نفر برآورد شد که این افراد به صورت تصادفی انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات تحقیق پرسش‌نامه محقق‌ساخته بود و روایی ظاهری و محتوایی آن با استفاده از نظر متخصصان ذی‌ربط و پایایی بخش‌های مختلف آن با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ تأیید شد. نتایج نشان داد که بیش از ۶۷ درصد افراد مورد مطالعه از نظر شاخص سرمایه اجتماعی، در سطوح پایین و متوسط قرار دارند. علاوه بر این، وجود یک همبستگی نسبتاً قوی و مستقیم میان سرمایه اجتماعی و پذیرش تشکل‌های آب‌بران تأیید شد. همچنین متغیرهای سرمایه اجتماعی، شرکت در دوره‌های ترویجی و انگیزه اقتصادی به ترتیب، اثرگذارترین عوامل در پذیرش تشکل‌های آب‌بران بودند.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، تشکل‌های آب‌بران، پذیرش، رامشیر، استان خوزستان

۱. استادیار مرکز آموزش عالی امام خمینی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، کرج

anorozi66@yahoo.com

* نویسنده مسئول

۲. دانشجوی دکتری، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران

مقدمه

سرمایه اجتماعی یکی از اجزای ثروت ملت‌ها و توسعه پایدار است. یکی از نظریه‌پردازان نسبتاً متفاوت از توسعه پایدار، بر اساس دیدگاه چهار نوع سرمایه، از سوی بانک جهانی ارائه شده است. بر اساس این دیدگاه، توسعه پایدار با توجه به ثروت ملل، نظریه‌پرداز می‌شود و به معنی حفظ یا غنا بخشیدن به ثروت برای نسل‌های آینده است و مطابق آن بین چهار جزء تشکیل دهنده ثروت ملت‌ها به شرح زیر تمایز قائل می‌شود:

سرمایه طبیعی: موجودی دارایی‌های محیطی مثل زمین، آب، جنگل، معادن و ... است که به بعد محیطی توسعه پایدار مربوط می‌شود.

سرمایه تولیدشده یا دست‌ساز بشر: موجودی ماشین‌آلات، کارخانه‌ها، ساختمان‌ها و ... است که بر بعد اقتصادی توسعه پایدار دلالت دارد.

سرمایه انسانی: ظرفیت‌های سازنده افراد می‌باشد که بر مهارت، آموزش و بهداشت مبتنی است و همراه با سرمایه اجتماعی، بعد اجتماعی توسعه پایدار را تشکیل می‌دهد.

سرمایه اجتماعی: شبکه‌ها، انجمن‌ها و مؤسسه‌هایی اند که با هنجارهای مشترک و روابط متکی بر اعتماد شکل می‌گیرند و همکاری را تسهیل می‌کنند (Krishna & Shader, 2000).

قاسمی به نقل از هالپرن^۳ نیز سرمایه اجتماعی را ترکیب سه عنصر (۱) شبکه‌ها، (۲) هنجارها، ارزش‌ها و انتظارات و (۳) ضمانت‌های اجرایی می‌داند (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۲). بنا بر تعریفی دیگر، سرمایه اجتماعی یک سرمایه‌گذاری در روابطی تعریف شده که مبادله منابع را تسهیل می‌کند و به عنوان یک عامل محافظت‌کننده، سلامتی انسان‌ها در زمینه عوامل ریسک‌زا مانند فقر را مورد شناسایی قرار می‌دهد (Looman & Farrag, 2009). سرمایه اجتماعی، انسجام درونی فرهنگی و اجتماعی جامعه، هنجارها و ارزش‌های حاکم بر تعاملات میان مردم و نهادهایی است که این هنجارها و ارزش‌ها در آن جریان می‌یابد و بدون آن هیچ رشد اقتصادی یا بهزیستی انسانی

میسر نمی‌شود (Fine, 2001). در واقع، سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارهای موجود در نظام‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه و پایین آمدن هزینه‌های تبادل و ارتباطات می‌شود (فوکویاما، ۱۳۷۹) و نیز نوعی دارایی است که بر خلاف انواع دیگر دارایی‌ها، در صورت عدم استفاده نه تنها تولیدی نخواهد داشت، بلکه از بین هم خواهد رفت. بنابراین، جامعه‌ای که به دنبال توسعه است، باید نسبت به حفظ، ترمیم و تقویت سرمایه اجتماعی بکوشد (Barron et al., 2017). افزایش سرمایه اجتماعی در یک جامعه متضمن مزایای متعددی است که از جمله آنها می‌توان به کاهش آسیب‌های اجتماعی، کاهش هزینه تبادلات و تعاملات در بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و همچنین گسترش مشارکت‌های مدنی اشاره نمود (Gooderham et al., 2011).

ابعاد سرمایه اجتماعی عبارت‌اند از: اعتماد اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی، امنیت اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی و شناخت، انسجام اجتماعی و سرمایه فرهنگی. اعتماد مهم‌ترین بعد سرمایه اجتماعی است و ابعاد دیگر را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و زمینه‌ساز مشارکت و همکاری میان اعضای جامعه می‌باشد (نصراللهی و اسلامی، ۱۳۹۲). نتایج برخی تحقیقات در مورد میزان سرمایه اجتماعی در ایران در مقیاس‌های محلی و ملی نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی در ایران پایین می‌باشد. از تحقیقات در مقیاس ملی می‌توان به مطالعه عبداللهی و موسوی (۱۳۸۶) اشاره کرد که مطابق آن فقط ۲۶ درصد از شهروندان کشور دارای سرمایه اجتماعی زیاد هستند. همچنین حمیدی زاده (۱۳۹۷) با استناد به یافته‌های مؤسسه لگاتوم^۴، رتبه ایران در میان کشورهای مختلف جهان در بحث سرمایه اجتماعی را طی سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۷ در میان کشورهای جهان از ۵۴ تا ۱۰۳ در نوسان و در سال ۲۰۱۷، ۷۴ می‌داند. در مقیاس محلی یافته‌های مطالعه محسنی تبریزی و آقامحسینی (۱۳۸۹) نشان داد که ۸۹ درصد از جمعیت بالای ۱۶ سال شهر محلات سرمایه اجتماعی متوسط و پایین و فقط ۱۶ درصد سرمایه اجتماعی بالا داشتند.

در این میان، یکی از اجتماعات محلی، که از آن می‌توان به عنوان مکانی برای خلق سرمایه اجتماعی نام برد، تعاونی‌ها می‌باشند. ماهیت روابط اجتماعی موجود در این انجمن‌های مردم‌نهاد طوری است که اعضا با کار و تلاش گروهی، علی‌رغم دستیابی به اهداف از پیش نوشته شده تعاونی، به طور ناخودآگاه پای در مسیر ارتقای سرمایه اجتماعی می‌گذارند. استفاده از شکل گسترده تعاون در جامعه به مثابه تقویت بنیان سرمایه اجتماعی و حفاظت از اقشار مرتبط به هم در قالب تشکل‌های تعاونی در مقابل آسیب‌های اجتماعی است (Narayan, 1997). سرمایه اجتماعی همان توسعه سازمان‌های اجتماعی و شبکه‌هایی مثل تعاونی است (Putnam, 2000). تعاونی‌ها به لحاظ دارا بودن ظرفیت رشد به همراه ایجاد عدالت، بهترین سازوکار برای ارتقای سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند (Simmons & Birchall, 2008). تعاونی‌ها از طریق جلب مشارکت، کاهش فقر، کارآفرینی و تخصیص بهینه منابع و اعتبارات، از پتانسیلی قوی برای ایجاد رشد و توسعه پایدار برخوردارند (Burdin & Dean, 2009). گسترش تعاونی‌های تولید در شکل کانون‌های تصمیم‌گیری در مناطق روستایی از طریق توسعه مشارکت و ارتباطات اعضا، موجب تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود (Hong & Sporleder, 2007). تعاون و مشارکت را می‌توان نشانه‌ای از وجود سرمایه اجتماعی قلمداد نمود، زیرا سرمایه اجتماعی به سرمایه‌ای اطلاق می‌شود که از طریق ایجاد ارتباط قوی بین اعضای یک گروه باعث به‌وجود آمدن پیامدهایی نظیر انتقال دانش و فناوری، کسب اطلاعات و تلاش برای حل مشکلات مشترک می‌شود که این ویژگی‌ها را می‌توان در یک نظام تعاونی جستجو کرد (نظری، ۱۳۸۷).

از سوی دیگر، بخش کشاورزی مهم‌ترین مصرف‌کننده آب در جهان است. در ایران به دو دلیل عمده خشکی و پراکنش نامناسب زمانی و مکانی بارش، تولید پایدار مواد غذایی در گرو مدیریت صحیح منابع آب است (کشاورز و حیدری، ۱۳۸۲). این امر سبب شده است که در دو دهه اخیر، به مقوله تشکل آب‌بران، به عنوان ابزاری برای مقابله با مشکلات کم آبی و جلب مشارکت کشاورزان و مدیریت منابع آب، توجه ویژه‌ای شود (Heyd & Neef, 2004). تشکل‌های آب‌بران گروهی از کشاورزان هستند که در واحد یا بخش یا حوزه‌ای آبیاری، به

صورت گروهی رسمی یا تشکل، اداره و مدیریت بخش‌هایی از شبکه آبیاری را بر عهده دارند (نجفی و همکاران، ۱۳۹۲). در واقع، تشکیل تشکل‌های آبران را می‌توان کوتاه‌ترین و زودبازده‌ترین نوع سرمایه‌گذاری در افزایش بهره‌وری آب در مزارع کشاورزی دانست (تقی‌پور و همکاران، ۱۳۹۴)؛ به عبارت دیگر، تشکل آبران بهترین بستر برای مشارکت بهره‌برداران است (نجات‌پور و همکاران، ۱۳۸۷). در مجموع، تشکل آبران سازمانی تحت مالکیت، کنترل و مدیریت است که توسط اعضای آن جهت دستیابی به افزایش کنترل آب و افزایش امکانات تولید از طریق بهبود عملکرد سیستم آبیاری تشکیل می‌شود (Shalby et al., 2004).

با عنایت به مطالب بالا و همچنین با توجه به اینکه در قالب طرح «توسعه و تجهیز اراضی خوزستان و ایلام (طرح ولایت)» مقرر بود که در اراضی شهر رامشیر در استان خوزستان جهت مدیریت بهینه مصرف آب کشاورزی، تشکل آبران راه‌اندازی شود، انجام این تحقیق در خصوص کشاورزان شاغل در ساحل شرقی رودخانه جراحی مورد توجه قرار گرفت. به این منظور، دو هدف زیر دنبال شد: ۱. تعیین میزان سرمایه اجتماعی کشاورزان شهر رامشیر در استان خوزستان و ۲. شناسایی عوامل مؤثر بر پذیرش تشکل آبران با تأکید بر سرمایه اجتماعی.

پیشینه تحقیق

نتایج تحقیق تقی‌پور و همکاران (۱۳۹۴) در مورد پیامدهای عضویت کشاورزان در تعاونی‌های آبران در دشت لیشر شهرستان گچساران نشان داد که از جمله آثار مثبت تشکیل تعاونی‌های یادشده تقویت سرمایه اجتماعی است.

یافته‌های تحقیق آقاپور (۱۳۸۸) در مورد بررسی عوامل مؤثر در ایجاد تشکل‌های مردمی مرتبط با آب و ارائه الگوی مناسب برای ایجاد تشکل در منطقه گنوند استان خوزستان نشان داد که

جمعیت خانوار، میزان تجربه کشاورزی، میزان تحصیلات، سطح زیر کشت و نوع مالکیت بر ایجاد تشکل‌های یادشده مؤثرند.

بر اساس نتایج تحقیق دیگری در خصوص امکان پذیرش تشکیل انجمن‌های آب‌بران در دشت کوار استان فارس، تماس با منابع اطلاعاتی بر متغیر پذیرش مؤثر تشخیص داده شد (احمدوند و شریف زاده، ۱۳۸۸).

افشار و زرافشانی (۱۳۸۹) در تحقیقی تمایل به مشارکت در مدیریت آبیاری در دو تعاونی در استان کرمانشاه را مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که وسعت زمین زراعتی، میزان تحصیلات و سن بر این مهم تأثیرگذارند.

عطایی و ایزدی (۱۳۹۳الف) در مطالعه‌ای، عوامل تأثیرگذار بر تمایل کشاورزان به ایجاد تشکل‌های آب‌بران را مورد توجه قرار دادند و مشارکت اجتماعی را به عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مؤثر شناسایی کردند.

بر اساس نتایج تحقیق بقایی و همکاران (۱۳۸۷) در مورد عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر مشارکت روستاییان حوزه آبخیز سرچشمه هونجان در طرح‌های آبخیزداری، متغیرهای تماس‌های ترویجی، سرمایه اجتماعی، سن و درآمد سالانه بر مشارکت روستاییان در این باره تأثیرگذار بودند.

نتایج تحقیق شاهرودی و همکاران (۱۳۸۷) در مورد تأثیر تعاونی آب‌بران بر نگرش کشاورزان استان خراسان رضوی نسبت به مدیریت آب کشاورزی نشان داد تعاونی فوق بر توسعه سرمایه اجتماعی، انسانی، فیزیکی، مالی و طبیعی بسیار تأثیرگذار بودند. علاوه بر این، تأثیر متغیرهای سن، سابقه کار کشاورزی، تماس‌های ترویجی، میزان تحصیلات، اعتماد و انسجام اجتماعی بر ایجاد تشکل‌های آب‌بران بخش دیگری از یافته‌های این تحقیق بود.

یافته‌های تحقیق نجفی و همکاران (۱۳۹۲) در خصوص عوامل بازدارنده موفقیت تشکل آب‌بران منجر به شناسایی ۴ عامل گردید که مهم‌ترین آن عوامل سرمایه اجتماعی بود که به تنهایی بیش از ۳۰ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین کردند.

نتایج تحقیق دیگری در مورد ویژگی‌های کشاورزان پذیرنده و نپذیرنده شکل‌های آبران نشان داد که کشاورزان پذیرنده به صورت معنی‌داری، اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی بالاتری دارند (عطایی و ایزدی، ۱۳۹۳). به این ترتیب، می‌توان نتیجه گرفت که کشاورزان مورد مطالعه از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردار بودند.

نتایج تحقیق رحیمی فیض آباد و همکاران (۱۳۹۳) در خصوص رابطه بین سرمایه اجتماعی و تمایل کشاورزان به تشکیل و عضویت در تعاونی آبران در الشتر نشان داد که ۳ متغیر مشارکت در جامعه محلی، اعتماد قوی و تحمل تنوع قادر به تبیین بیش از ۴۱ درصد از تغییرات متغیر تمایل به ایجاد و عضویت در شکل آبران هستند.

یافته‌های تحقیقی در مورد ساختار رفتار محیطی و شرایط اجتماعی - اقتصادی کشاورزان نشان داد متغیرهای سن، سطح تحصیلات، میزان درآمد مزرعه و ریسک‌گریزی بر تشکیل شکل آبران تأثیر دارند (Bayard & Jolly, 2007).

نتایج مطالعه‌ای در فیلیپین و سری‌لانکا نشان داد در مناطقی که سرمایه اجتماعی به‌خوبی توسعه یافته است، گروه‌های محلی مصرف‌کننده آب قوانین و محدودیت‌هایی را توسعه داده‌اند که استفاده صحیح از منابع آب را در پی داشته است (Pretty & Ward, 2001).

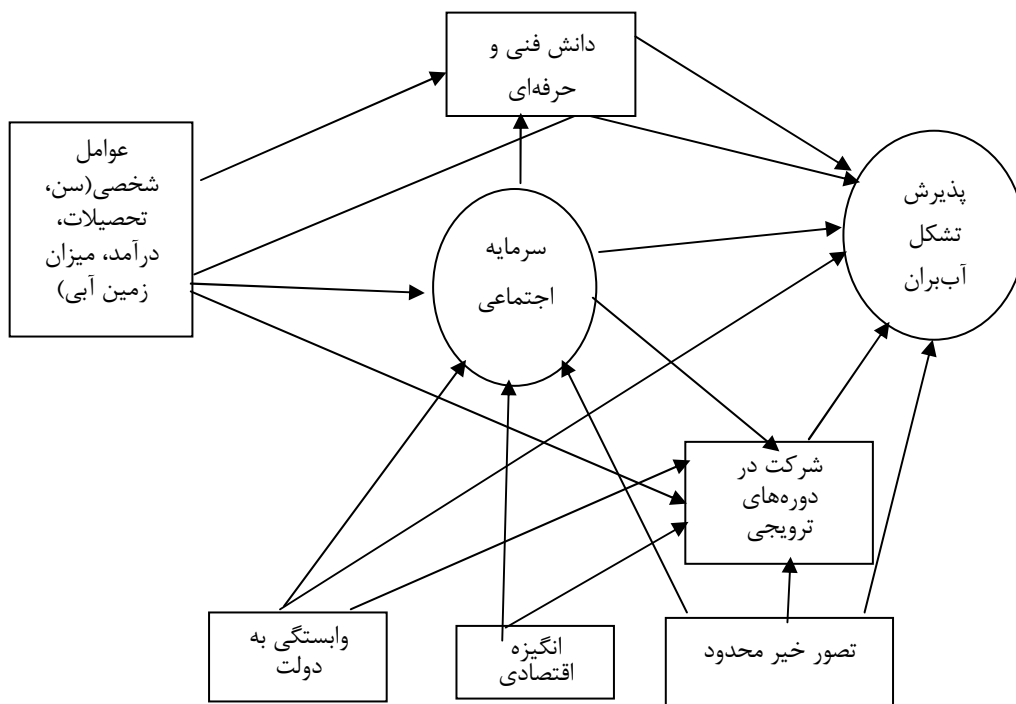
روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر به لحاظ ماهیت، از نوع کمی و از نظر هدف، از نوع کاربردی و از لحاظ روش، از نوع توصیفی بود. جامعه آماری تحقیق را کلیه کشاورزان ساحل شرقی شهر رامشیر تشکیل دادند (N=۳۸۲). از این تعداد، ۹۵ نفر با استفاده از فرمول کوکران به عنوان نمونه تحقیق برگزیده و به صورت تصادفی انتخاب شدند. علت انجام این تحقیق و انتخاب جامعه آماری فوق لزوم توسعه و تجهیز شبکه‌های فرعی آبیاری و زهکشی در اراضی واقع در ساحل غربی رودخانه جراحی در منطقه رامشیر استان خوزستان بود. ابزار تحقیق پرسش‌نامه‌ای محقق‌ساخته بود که جهت نظرسنجی و سنجش سرمایه اجتماعی پاسخ‌گویان و سایر متغیرهای تحقیق به کار رفت.

برای تعیین روایی ظاهری و محتوایی، پرسش‌نامه مقدماتی تهیه شد و پیش از توزیع میان پاسخگویان مورد نظر، در اختیار تعدادی از اعضای هیئت علمی دانشگاه تهران، مراکز و مؤسسات تحقیقاتی وابسته به سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی و همچنین چند تن از مسئولان و دست‌اندرکاران پروژه‌های توسعه و تجهیز شبکه‌های فرعی آبیاری و زهکشی و کارشناسان ترویج قرار گرفت و اصلاحات مورد نیاز انجام شد. برای تعیین پایایی پرسش‌نامه، تعداد ۳۰ نسخه از آن در میان بهره‌برداران ساحل شرقی رودخانه جراحی آزمون و ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد. این ضریب برای بخش‌های مختلف پرسش‌نامه به شرح زیر به دست آمد: پذیرش تشکل‌های آبران (۰/۷۶)؛ سرمایه اجتماعی (۰/۸۲)؛ دانش فنی و حرفه‌ای در زمینه آب (۰/۷۹) و عوامل روان‌شناختی (۰/۸۱).

متغیرهای مستقل تحقیق عبارت بودند از: عوامل شخصی (شامل چهار متغیر سن، تحصیلات، درآمد و میزان زمین آبی)؛ سرمایه اجتماعی (شامل اعتماد اجتماعی، انسجام گروهی، مشارکت اجتماعی، همیاری و همکاری و عضویت در مجامع مشارکتی) که با استفاده از ۴۴ گویه مورد سنجش قرار گرفت؛ عوامل روان‌شناختی (شامل تصور خیر محدود، انگیزه اقتصادی و وابستگی به دولت) که با ۱۳ گویه اندازه‌گیری شد؛ دانش فنی و حرفه‌ای در زمینه آب که با ۲۶ گویه و سرانجام شرکت در دوره‌های ترویجی که با یک گویه مورد سنجش قرار گرفتند. متغیر وابسته تحقیق نیز میزان پذیرش تشکل آبران بود. از آنجا که در منطقه مورد مطالعه تشکل آبرانی وجود نداشت و موضوع امکان‌سنجی ایجاد این تشکل می‌بایست بررسی می‌شد، برای سنجش متغیر میزان پذیرش، به عنوان یک متغیر ذهنی، از ۱۱ گویه استفاده شد. کلیه متغیرهای تحقیق با استفاده از مقیاس رتبه‌ای و طیف لیکرت و عوامل شخصی با بهره‌گیری از مقیاس فاصله‌ای اندازه‌گیری شدند. بر اساس مرور تحقیقات پیشین، مدل مفهومی محقق‌ساخته تحقیق حاضر به شکل زیر ارائه می‌شود:

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

نتایج و بحث

جامعه مورد بررسی از نظر سنی جامعه‌ای میان‌سال بوده به طوری که میانگین سن افراد مورد بررسی ۴۶/۸ سال بوده است و بیشتر افراد (۶۵/۳ درصد) در گروه افراد میان‌سال (۳۰ تا ۵۵ سال) قرار داشته‌اند. ۳۸/۹ درصد افراد مورد مطالعه بی‌سواد و فقط ۳/۲ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی بودند. ۳۳/۷ درصد افراد مورد مطالعه در دوره‌های ترویجی شرکت کرده بودند و میانگین شرکت در این دوره‌ها ۱/۹ دوره برای هر فرد بود. همچنین ۷۸/۹ درصد پاسخگویان دارای ۵ تا ۵۰ هکتار زمین و میانگین زمین آنها ۲۸/۷۹ هکتار بوده است. علاوه بر این، ۱۲ درصد افراد مورد مطالعه کمتر از ده میلیون تومان، ۷۹ درصد بین ده تا پنجاه میلیون تومان و ۹ درصد نیز بیشتر از پنجاه میلیون تومان در سال درآمد داشتند.

همان گونه که در بخش روش تحقیق ذکر شد، برای سنجش سرمایه اجتماعی از ۵ شاخص عضویت در جوامع مشارکتی، مشارکت اجتماعی، همیاری و همکاری، اعتماد اجتماعی، و انسجام گروهی استفاده شد. هر یک از شاخص‌های مورد اشاره نیز با تعدادی گویه مورد سنجش قرار گرفت. شاخص سرمایه اجتماعی هر یک از پاسخ‌گویان از حاصل جمع امتیاز متغیرهای مربوطه محاسبه شد. این شاخص با استفاده از تحلیل خوشه‌ای، بهره‌برداران را در ۳ گروه زیاد، متوسط و کم طبقه‌بندی نمود (جدول ۱). همان‌گونه که در جدول فوق ملاحظه می‌شود، سرمایه اجتماعی بیش از ۶۷ درصد از پاسخگویان در حد متوسط و پایین است که برای فعالیت‌های مشارکتی شروع سختی را نشان می‌دهد.

جدول ۱. توزیع فراوانی بهره‌برداران بر اساس شاخص سرمایه اجتماعی

ردیف	گویه‌ها	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۱	پایین	۴۷	۴۹/۵	۴۹/۵
۲	متوسط	۱۷	۱۷/۹	۶۷/۴
۳	زیاد	۳۱	۳۲/۶	۱۰۰
۴	جمع	۹۵	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

برای سنجش میزان پذیرش تشکل‌های آب‌بران از یک شاخص با ۱۱ گویه در قالب طیف لیکرت بهره گرفته شد که پس از ترکیب این گویه‌ها، نتایج آن در جدول ۳ نشان داده شده است. بر اساس یافته‌ها، میزان پذیرش تشکل‌های آب‌بران با میانگین ۳/۸۷ وضعیت نسبتاً خوبی دارد. اکثریت پاسخگویان (۸۱/۱ درصد) از نظر میزان پذیرش این شاخص در گروه مناسب (زیاد) قرار گرفته‌اند که نویدبخش پذیرش تشکل‌های آب‌بران و انتقال مقوله مدیریت آب به مردم است.

جدول ۲. توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس میزان پذیرش تشکل‌های آب‌بران

ردیف	گویه‌ها	فراوانی	درصد
۱	متوسط	۱۵	۱۵/۸
۲	زیاد	۷۷	۸۱/۱
۳	بسیار زیاد	۳	۳/۲
۴	جمع	۹۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

یکی از مؤلفه‌های مهم در موفقیت طرح‌های توسعه‌ای به ویژگی‌های روان‌شناختی کشاورزان و طرز تلقی آنها برمی‌گردد. نتایج حاصل از سنجش ویژگی‌های روان‌شناختی افراد مورد مطالعه حول سه متغیر را می‌توان در جدول ۳ مشاهده نمود. همان‌طور که از جدول فوق می‌توان دریافت، کلیه پاسخگویان از منظر متغیر انگیزه اقتصادی در وضعیت مناسب و بسیار مناسبی قرار دارند به ترتیبی که بیش از ۹۵ درصد از پاسخگویان در زمره افراد با انگیزه اقتصادی بالا و بسیار بالا قرار داشتند. بررسی‌های این مطالعه حکایت از وابستگی نسبتاً شدید کشاورزان به دولت دارد به ترتیبی که میانگین کلی امتیاز بهره‌برداران ۴/۶۹ از ۵ می‌باشد. این موضوع تا حدودی در تعارض با روح پذیرش و نشان‌دهنده این است که وابستگی بسیار بالا به دولت می‌تواند موجبات کندی رشد بخش را در استان و شهرستان رقم بزند. همچنین بررسی‌ها نشان از آن دارد که به جزء ۵ نفر که در زمره معتقدین به فرهنگ خیرمحدود می‌باشند، سایر کشاورزان اعتقاد چندانی به این خصیصه نداشته و به همین دلیل میانگین این شاخص در جامعه پایین‌تر از متوسط و معادل ۲/۵۶ می‌باشد.

جدول ۳. توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس متغیرهای روان‌شناختی

متغیر	سطوح متغیر	فراوانی	درصد	میانگین
انگیزه اقتصادی	بسیار کم	۱	۱/۱	۴/۶۷
	کم	۱	۱/۱	
	متوسط	۱	۱/۱	
	زیاد	۲۲	۲۳/۲	
	بسیار زیاد	۷۰	۷۳/۷	
	جمع	۹۵	۱۰۰	
وابستگی به دولت	بسیار کم	-	-	۴/۶۹
	کم	۲	۲/۱	
	متوسط	۱	۱/۱	
	زیاد	۲۱	۲۲/۱	
	بسیار زیاد	۷۱	۷۴/۷	
	جمع	۹۵	۱۰۰	

متغیر	سطوح متغیر	فراوانی	درصد	میانگین
	بسیار کم	۱	۱/۱	
	کم	۴۴	۴۶/۳	
تصور	متوسط	۴۵	۴۷/۴	۲/۵۶
خیرمحدود	زیاد	۵	۵/۳	
	خیلی زیاد	-	-	
	جمع	۹۵	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جهت سنجش دانش فنی و حرفه‌ای روستاییان در زمینه آب از ۲۶ گویه استفاده شد. نتایج به دست آمده نشان داد که سطح دانش فنی و حرفه‌ای افراد مورد مطالعه در زمینه آب بسیار پایین می‌باشد به طوری که با استفاده از طیف ۵ گزینه ای لیکرت (خیلی کم = ۱ تا خیلی زیاد = ۵)، میزان دانش پاسخگویان از حداقل ۱/۱ در مورد کاربرد بهینه و سرویس و نگهداری انواع موتور پمپ تا ۲/۴۸ در خصوص روش‌های کنترل و پخش سیلاب در نوسان بود. به این ترتیب، سطح تمامی ۲۶ گویه مورد بررسی دانش فنی و حرفه‌ای روستاییان در حد کم و خیلی کم به دست آمد. بنابراین، ارتقای سطح دانش فنی و حرفه‌ای روستاییان باید مورد توجه جدی واحدهای ترویج منطقه قرار گیرد.

از اهداف مهم این تحقیق بررسی وجود یا عدم وجود رابطه میان سرمایه اجتماعی و پذیرش آب‌بران بود. این موضوع از طریق محاسبه ضریب همبستگی پیرسون بررسی شد. با توجه به مقدار این ضریب (۰/۷۴۲) و سطح معنی‌داری آن (۰/۰۰۰) می‌توان گفت همبستگی نسبتاً قوی و مستقیمی میان سرمایه اجتماعی و پذیرش تشکل‌های آب‌بران وجود دارد.

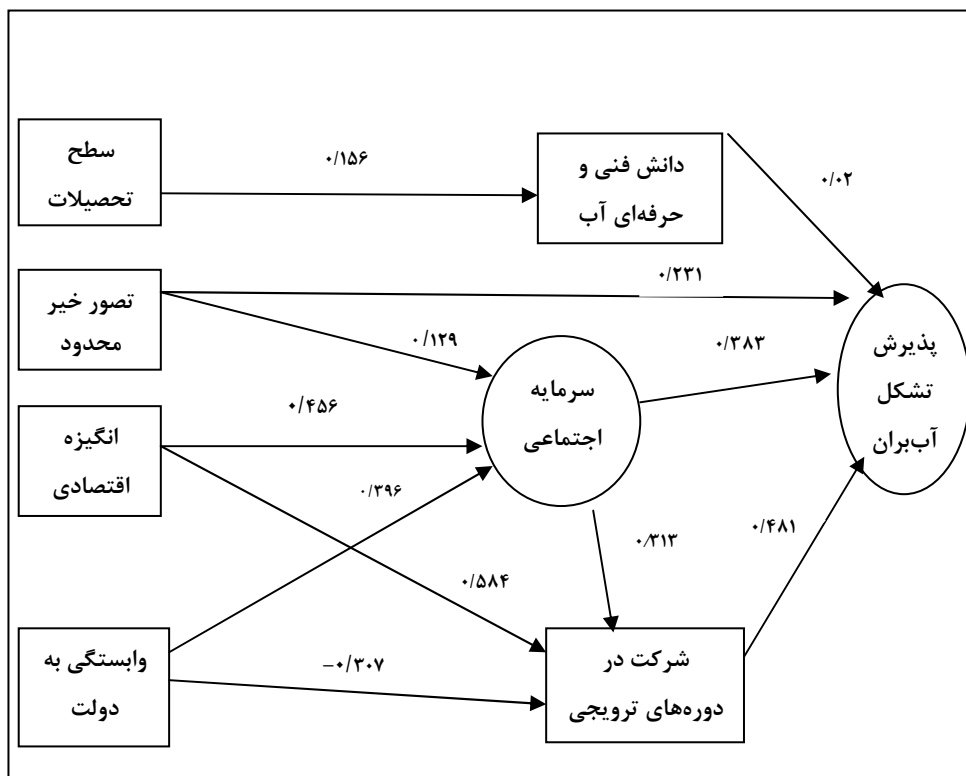
برای مطالعه عوامل مؤثر بر پذیرش تشکل‌های آب‌بران از مدل تحلیل مسیر (شکل ۲) و رگرسیون اینتر استفاده شد. در ابتدا با توجه به میزان تبیین واریانس متغیر وابسته (پذیرش تشکل آب‌بران) توسط عوامل مورد بررسی، مواردی که تأثیر چندانی در کل واریانس تبیین‌شده نداشتند از

مدل حذف شدند (حیاتی و نجفی قرقانی، ۱۳۹۴) و به تبع آن، مسیرهایی نیز که چنین شرایطی داشتند از مدل مفهومی تحلیل مسیر حذف شدند. به این ترتیب، متغیرهای سن، درآمد و میزان زمین به واسطه تأثیر ناچیز مستقیم و غیرمستقیم در پیش‌بینی میزان پذیرش تشکل‌ها از مدل تحلیل مسیر حذف گردیدند. با وجود این، متغیر میزان دانش حرفه‌ای در زمینه آب علی‌رغم تأثیر نسبتاً پایین در میزان پذیرش، با توجه به اینکه اثرات غیر مستقیم متغیر سطح تحصیلات را به صورت معنی‌داری هدایت می‌نمود، همچنان در مدل نهایی باقی ماند. بررسی مندرجات جدول ۴ بیانگر آن است که سرمایه اجتماعی با مجموع اثراتی معادل ۰/۵۳۹، اثرگذارترین عامل در پذیرش تشکل‌های آب‌بران است و پس از آن، شرکت در دوره‌های ترویجی با مقدار ۰/۴۸۱ و انگیزه اقتصادی با ۰/۴۵۹ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. تصور خیر محدود نیز تنها عاملی است که با پذیرش آب‌بران رابطه عکس دارد و مقدار اثر آن نیز معادل ۰/۲۸۰- می‌باشد.

جدول ۴. میزان آثار مستقیم و غیر مستقیم عوامل مختلف بر پذیرش تشکل آب بران

ردیف	شاخص	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	مجموع آثار
۱	دانش فنی و حرفه‌ای در زمینه آب	۰/۰۲	---	۰/۰۲
۲	شرکت در دوره‌های ترویجی	۰/۴۸۱	---	۰/۴۸۱
۳	سرمایه اجتماعی	۰/۳۸۳	۰/۱۵۶	۰/۵۳۹
۴	تصور خیر محدود	-۰/۲۳۱	-۰/۰۴۹	-۰/۲۸۰
۵	سطح تحصیلات	---	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳
۶	انگیزه اقتصادی	---	۰/۴۵۹	۰/۴۵۹
۷	وابستگی به دولت	---	۰/۰۶۶	۰/۰۶۶

مأخذ: یافته‌های تحقیق

شکل ۲. بررسی مدل مفهومی تحقیق با استفاده از تحلیل مسیر

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج مطالعه حاضر نشان داد افراد مورد مطالعه میان‌سال و بیش از ۷۵ درصدشان بی‌سواد بودند و یا تحصیلاتی در سطح ابتدایی داشتند. بیش از ۶۵ درصد این افراد در ۵ سال گذشته، در هیچ دوره ترویجی شرکت نکردند و میانگین تعداد دوره‌های ترویجی شرکت کرده برای کشاورزان باقی مانده برابر ۱/۹ به دست آمد. میانگین زمین آبی افراد مورد مطالعه نیز کمی بیش از ۲۸ هکتار بود. میانگین دانش فنی و حرفه‌ای پاسخگویان در زمینه آب بسیار اندک و در حد کم و خیلی کم محاسبه شد.

نتایج تحقیق همچنین نشان داد که افراد مورد مطالعه از نظر شاخص سرمایه اجتماعی در سطح پایینی قرار داشتند به طوری که نزدیک به ۷۰ درصد آنها از این لحاظ در حد پایین و متوسط

جای داشتند. این نتیجه با نتایج پژوهش‌های متعدد در مقیاس‌های ملی و محلی همسویی دارد. در مقیاس ملی می‌توان به یافته‌های مطالعه عبداللهی و موسوی (۱۳۸۶) اشاره کرد که مطابق آن، فقط ۲۶ درصد از شهروندان کشور دارای سرمایه اجتماعی زیاد بودند. علاوه بر این، نتایج مطالعه حمیدی زاده (۱۳۹۷) نشان داد که در سال ۲۰۱۷، ایران از نظر سرمایه اجتماعی رتبه ۷۴ را در میان کشورهای جهان کسب کرده است. همچنین در سطح محلی مطالعه محسنی تبریزی و آقامحسنی (۱۳۸۹) قابل ذکر است. بر مبنای نتایج این تحقیق، ۸۹ درصد از جمعیت بالای ۱۶ سال شهر محلات دارای سرمایه اجتماعی متوسط و پایین و فقط ۱۶ درصد از سرمایه اجتماعی بالا برخوردار بودند.

بین متغیرهای سرمایه اجتماعی و پذیرش شکل آب‌بران همبستگی مثبت و معنی داری در سطح اطمینان ۹۹ درصد به دست آمد، لذا متغیر سرمایه اجتماعی اثرگذارترین عامل در پذیرش شکل‌های آب‌بران بوده است. این نتیجه همسو با یافته‌های تحقیق رحیمی فیض آباد و همکاران (۱۳۹۳)، عطایی و ایزدی (۱۳۹۳ الف و ب)، شاهرودی و همکاران (۱۳۸۷) است، ضمن آنکه نتایج پژوهش تقی پور و همکاران (۱۳۹۴) مبنی بر تأثیر مثبت شکل آب‌بران بر تقویت سرمایه اجتماعی را هم می‌توان هم‌راستا با این نتیجه دانست.

پس از متغیر سرمایه اجتماعی متغیر شرکت در دوره‌های ترویجی در رتبه دوم اثرگذاری بر پذیرش شکل‌های آب‌بران قرار داشت. نتایج تحقیق شاهرودی و همکاران (۱۳۸۷)، که تماس‌های ترویجی را بر ایجاد شکل‌های آب‌بران مؤثر شناسایی کردند، همسو با این نتیجه است. همچنین یافته‌های تحقیق احمدوند و شریف زاده (۱۳۸۸)، که تماس با منابع اطلاعاتی را بر ایجاد شکل آب‌بران مؤثر دانست، مؤید نتایج این تحقیق است.

بر اساس نتایج تحقیق حاضر، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

با توجه به نقش تعیین کننده سرمایه اجتماعی در پذیرش آب‌بران تقویت آن در روستاییان باید مورد توجه قرار گیرد. به این منظور، برگزاری جلسات متعدد با حضور کشاورزان و به‌ویژه

رهبران محلی با هدف جلب اعتماد و آشنایی هر چه بیشتر آنها با منافع حاصل از ایجاد این تشکلهای و اهمیت مشارکت روستاییان در ایجاد و راهاندازی آن به عنوان یک فعالیت گروهی می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

از آنجا که مشارکت اجتماعی از مهم‌ترین ابعاد سرمایه اجتماعی قلمداد می‌شود، بهره‌گیری از رویکردهای مشارکتی در ایجاد تشکلهای آب‌بران باید مورد توجه قرار گیرد. به این منظور، زمینه مشارکت روستاییان در مراحل مختلف برنامه‌ریزی، راه‌اندازی و مدیریت این تشکلهای باید فراهم شود.

با عنایت به نقش آموزش‌های ترویجی، توسعه و گسترش این آموزش‌ها با هدف پوشش همه‌جانبه مخاطبان و بهره‌گیری از روش‌های مختلف آموزشی (برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی، انتشار بروشور، نشریات و پوستره‌های ترویجی) در دو زمینه ارتقای دانش فنی و حرفه‌ای بهره‌برداران (نحوه تقسیم آب و حقایقه‌های جمع‌آوری شده، مدیریت، تعمیر و نگهداری شبکه‌های آبیاری، رفع اختلاف میان اعضا) از یک سو و ترغیب آنها به تشکیل تشکلهای آب‌بران از سوی دیگر، مورد توجه واقع شود؛ به‌ویژه آنکه متوسط دانش فنی و حرفه‌ای پاسخگویان در زمینه آب در مورد تمامی گویه‌های تحت مطالعه در حد کم و خیلی کم به دست آمد.

معرفی و تقدیر و تجلیل از نمونه‌های موفق تشکلهای آب‌بران به مناسبت‌های گوناگون و در سطوح مختلف محلی، منطقه‌ای و ملی می‌تواند انگیزه اقتصادی و اجتماعی لازم در سایر کشاورزان جهت تشکیل این تشکلهای را در پی داشته باشد.

بازدید از تشکلهای آب‌بران موفق در مناطق مختلف کشور و به‌ویژه مناطق دارای قرابت‌های اجتماعی و فرهنگی می‌تواند موجب وقوف کشاورزان به ارزش و اهمیت این تشکلهای شده و زمینه لازم برای ایجاد آنها را فراهم نماید.

منابع

- آقاپور، ا. (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر در ایجاد تشکل‌های مردمی مرتبط با آب و ارائه الگوی مناسب برای ایجاد تشکل در منطقه (مطالعه موردی گتوند). اهواز: مجتمع عالی آموزشی و پژوهشی صنعت آب و برق خوزستان. دفتر فنی و پژوهش‌های کاربردی. شرکت مدیریت منابع آب ایران.
- احمدوند، م. و شریف زاده، م. (۱۳۸۸). امکان پذیرش تشکیل انجمن‌های آب‌بران: مورد مطالعه دشت کوار استان فارس. *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، ۵(۲)، ۱-۱۴.
- افشار، ن. و زرافشانی، ک. (۱۳۸۹). تحلیل تمایل به مشارکت در مدیریت آبیاری: مطالعه موردی تعاونی‌های آب‌بران سفیدبرگ و سراب استان کرمانشاه. *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، ۶(۲)، ۹۹-۱۱۴.
- بقایی، م.، چیدری، م.، پزشکی راد، غ. ر. و فعلی، س. (۱۳۸۷). عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر مشارکت روستائیان حوزه آبخیز سرچشمه هونجان در طرح‌های آبخیزداری. *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، ۴(۱)، ۷۳-۸۷.
- تقی‌پور، م.، عباسی، ع. و چیدری، م. (۱۳۹۴). شناسایی پیامدهای عضویت در تعاونی‌های آب‌بران (مورد مطالعه: دشت لیستر در شهرستان گچساران). *فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۶(۱)، ۱۲۱-۱۳۰.
- حیاتی، د. و نجفی قرقانی، ز. (۱۳۹۴). واکاوی سازه‌های مؤثر بر دیدگاه اعضای اتحادیه تشکل‌های آب‌بران درباره توسعه مسئولیت‌های تشکل (مورد مطالعه: حوزه پایاب سد درودزن فارس). *فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۶(۱)، ۱۴۳-۱۵۵.
- حمیدی زاده، ع. (۱۳۹۷). واکاوی افول سرمایه اجتماعی در ایران. *فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی*، ۵(۱)، ۹۱-۱۰۹.

- رحیمی فیض آباد، ف.، یزدان پناه، م.، فروزانی، م.، محمدزاده، س. و بورتن، ر. (۱۳۹۳). رابطه بین سرمایه اجتماعی و تمایل کشاورزان به تشکیل و عضویت در تشکلهای آبران شهرستان الشتر. *فصلنامه تعاون و کشاورزی*، ۳(۱۲)، ۷۷-۹۵.
- شاهرودی، ع. ا.، چیدری، م. و پزشکی راد، غ. ر. (۱۳۸۷). تأثیر تعاونی آبران بر نگرش کشاورزان نسبت به مدیریت آب کشاورزی: مطالعه موردی استان خراسان رضوی. *مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۲۲(۲)، ۷۱-۸۵.
- عبداللهی، م. و موسوی، م. ط. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی در ایران؛ وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۶(۲۵)، ۲۳۳-۱۹۵.
- عطایی، پ. و ایزدی، ن. (۱۳۹۳ الف). عوامل تأثیرگذار بر تمایل کشاورزان به ایجاد تشکلهای آبران. *فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، ۴۵(۲)، ۲۶۹-۲۷۹.
- عطایی، پ. و ایزدی، ن. (۱۳۹۳ ب). مقایسه ویژگی‌های کشاورزان پذیرنده و نپذیرنده تشکلهای آبران. *فصلنامه پژوهش آب در کشاورزی*، ۲۸(۱)، ۲۵۱-۲۶۱.
- فوکویاما، ف. (۱۳۷۹). *پایان نظم (سرمایه اجتماعی و حفظ آن)*. ترجمه غلام عباس توسلی. تهران: انتشارات جامعه ایرانیان.
- قاسمی، و.، فائق، س. و امیر، آ. (۱۳۹۲). سنجش سرمایه اجتماعی و سطح بندی آن در طبقات مختلف مناطق ۱۴ گانه شهر اصفهان در سال ۹۱-۱۳۹۰. *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۵(۳)، ۷-۳۰.
- کشاورز، ع. و حیدری، ن. (۱۳۸۳). *نگرشی بر اسراف و ضایع نمودن منابع آب کشور در مراحل تولید و مصرف محصولات کشاورزی*. مجموعه مقالات اولین همایش روشهای پیشگیری از اتلاف منابع ملی. ۲۹ تا ۳۱ اردیبهشت ۱۳۸۳. ۳۹-۵۱.
- محسنی تبریزی، ع.ر. و آقا محسنی، م. (۱۳۸۹). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری؛ مورد پژوهی: شهر محلات. *فصلنامه مدیریت شهری*، ۲۶، ۱۴۷-۱۶۲.

نجات پور، ح. ، شریفی، ح. و مرادی، د. (۱۳۸۷). چگونه می‌توان مشارکت بهره برداران در بهره‌برداری بهینه و نگهداری از منابع آب را نهادینه نمود؟. اولین همایش رویکردهای نوین مشارکت مردمی در مطالعه، ساخت، بهره‌برداری و نگهداری شبکه‌های آبیاری و زهکشی. شیراز ۷ و ۸ بهمن ۱۳۸۷.

نجفی، ن.، خسروی پور، ب.، غنیان، م.، برادران، م. و دحیماوی، ع. (۱۳۹۲). شناسایی عوامل بازدارنده موفقیت تشکل‌های آب‌بران از دیدگاه بهره برداران حوزه‌های کرخه شمالی و جنوبی استان خوزستان. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۴(۱)، ۱۶۵-۱۸۸.

نصراللهی، ز. و اسلامی، ر. (۱۳۹۲). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار در ایران (کاربردی از مدل روبرت فوآ). فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، (۱۳)، ۶۱-

۷۸

نظری، غ.ر. (۱۳۸۷). نقش سرمایه اجتماعی در بهره‌وری نیروی کار. ماهنامه تدبیر، ۲۰(۲۰۲)، ۴۳-۴۹.

Barron, A., Pereda, A., & Stacey, S. (2017). Exploring the performance of government affairssubsidiaries: a study of organization design and social capital of European government affairs managers at Toyota Motor Europe and Hyundai Motor Company in Brussels. *Journal of World Business*, 52(2), 184 - 196.

Bayard, B., & Jolly, C. (2007). Environmental behavior structure and socio-economic conditions of hillside farmers: a multiple-group structural equation modeling approach. *Ecological Economics*, 62(3-4), 433- 440.

- Burdin, G., & Dean, A. (2009). New evidences on wages and employment in worker cooperatives compared with capitalist firms. *Journal of Comparative Economics*, 37(4), 517-533.
- Fine, B. (2001). *Social capital versus social theory: political economy and social science at the turn of the millennium*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis.
- Gooderham, P., Minbaeva, D., & Pedersen, T. (2011). Governance mechanism for the promotion of social capital for knowledge transfer in multinational corporations. *Journal of Management Studies*, 48(1), 123-150.
- Heyd, N., & Neef, A. (2004). *Participation of local people in water management: evidence from the Mae SA watershed northern Thailand*. International Food policy Research Institute. Washington.
- Hong, G., & Sporleder, T. (2007). *Social capital in agricultural cooperatives: application and measurement*. Department of Agricultural, Environmental and Development Economics. Retrieved from <https://www.researchgate.net>
- Krishna, A., & Shrader, E. (2000). *Cross-cultural measures of social capital: a tool and results from India and Panama*. The World Bank. Washington D.C.

- Looman, W. S., & Farrag, S. (2009). Psychometric properties and cross-cultural equivalence of the Arabic Social Capital Scale. *International Journal of Nursing Studies*, 46 (1), 45–54.
- Narayan, D. (1997). *Bonds and bridges: social capital and poverty*. The World Bank. Washington D.C.
- Pretty, J., & Ward, H. (2001). Social capital and the environment. *World Development*, 29(2), 209- 227.
- Putnam, R. (2000). *Bowling along: the collaps and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Shalby, A. R., el Gamal, F., & Ali, H. (2004). *Participatory water management in Egypt. Country Review: Participatory Water Saving and Water Cultural Heritage*. WASAMED Project. 113- 122.
- Simmons, R., & Birchall, J. (2008). The role of co-operatives in poverty reduction. Network Perspectives. *Journal of Socio-Economics*, 37(6), 2131- 2140.

Identification of the Factors Affecting the Adoption of Water Users Association with an Emphasis on Social Capital

(Case Study: Ramshir Farmers, Khuzestan Province)

A. Norozi^{1*}, A. Zare²

Received: Nov 04, 2018 Accepted: Jan 23, 2019

Abstract

Water is an urgent input in agriculture and its optimum consumption needs management and water users associations can be a tool for this intention. The purpose of the study was to identify the factors affecting the adoption of water users association with an emphasis on social capital. The study was quantitative in nature, applied in terms of purpose, and descriptive regarding the degree of variables control. All farmers around the project area of development and equipping of subsidiary irrigation and draining networks in Ramshir Township in Khuzestan Province (N = 382) formed the population of the study. The sample size was estimated according Cochran formula as 95 people, who were selected randomly as the sample of the study. Data collection tool was a researcher-made questionnaire whose face and content validities were confirmed by experts and reliability of different parts of it by calculating the Cronbach's alpha coefficient. The results indicated that more than 67% of the subjects studied are in the low and average levels of social capital index. Moreover, the existence of a relatively strong and direct correlation between social capital and the adoption of water user association was another result. Furthermore, social capital, participation in extension courses, and economic motivation were, respectively, the most effective factors in accepting water users association.

Keywords: Social Capital, Water Users Association, Adoption, Ramshir, Khuzestan Province.

1. Assistant Professor, Imam Khomani Higher Education Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization, Karaj, Iran

*Corresponding Author

anorozi66@yahoo.com

2. PhD Student, Department of Agricultural Extension and Education, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran